

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΜΕΓΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ: Η ΝΕΑ ΡΩΜΗ ΚΑΙ Ο ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ

Με αφετηρία την ανάρρηση του Κωνσταντίνου στον αυτοκρατορικό θρόνο και τον προσηλυτισμό του στο χριστιανισμό, στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζουμε ένα κεντρικό θέμα του βιβλίου, που αφορά τη σχέση Εκκλησίας και Κράτους. Η ίδρυση της Κωνσταντινούπολης από τον Κωνσταντίνο –μιας «Νέας Ρώμης»– προσέφερε στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ένα ισχυρό, στρατηγικό οχυρό στην Ανατολή, από όπου μπορούσε να ελέγχει την ανατολική Μεσόγειο. Παρότι προσφυώς ακολουθούσε δημόσια μια πολιτική που άφηνε ικανοποιημένους τόσο τους παγανιστές όσο και τους χριστιανούς, ο Κωνσταντίνος απέδωσε την πολιτική του επιτυχία στον Χριστό και ασπάστηκε μία κατ' ουσίαν μειοψηφική θρησκεία (αν και βαφτίστηκε μόνο όταν βρέθηκε στην επιθανάτια κλίνη του). Ο Κωνσταντίνος έκρινε επιβεβλημένη την προσωπική του παρέμβαση για να εξασφαλίσει την ενότητα στο εσωτερικό της Χριστιανικής Εκκλησίας. Προς τούτο, συγκάλεσε την Α΄ Οικουμενική Σύνοδο στη Νίκαια, με τον ίδιο μάλιστα στην προεδρία. Η παρέμβαση του Κωνσταντίνου στις εκκλησιαστικές υποθέσεις ήγειρε θεμελιώδη ζητήματα όσον αφορά τα όρια ανάμεσα στην αυτοκρατορική και εκκλησιαστική δικαιοδοσία.

Σημαντικές χρονολογίες

- 306 Ο Μέγας Κωνσταντίνος αναγορεύεται Καίσαρας, κύριος της Γαλατίας και της Βρετανίας
- 312 Μάχη της Μουλβίας Γέφυρας – Ο Κωνσταντίνος κύριος της Ρώμης και του δυτικού τμήματος της Αυτοκρατορίας
- 316 Ο Κωνσταντίνος καταδικάζει τους Δονατιστές ως αιρετικούς

- 324 Ο Κωνσταντίνος μονοκράτορας σε Ανατολή και Δύση
- 325 Ίδρυση της Κωνσταντινούπολης – Ο Κωνσταντίνος συγκαλεί και προεδρεύει στην Οικουμενική Σύνοδο της Νίκαιας
- 326 Ο Κωνσταντίνος διατάσσει τη θανάτωση της γυναίκας του και του γιου του
- 336 Θάνατος του Αρείου
- 337 Θάνατος του Κωνσταντίνου
- 1204 Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους
- 1453 Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς Τούρκους

Ο Κωνσταντίνος ο Μέγας ανακηρύχθηκε διά βοής Καίσαρας από τα αυτοκρατορικά στρατεύματα στην Υόρκη, μετά το θάνατο του πατέρα του το 306. Το έτος εκείνο η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία κυβερνιόταν από δύο αυτοκράτορες (*augusti*) και δύο κατώτερους αξιωματούχους (*caesares*), ενώ η χριστιανική θρησκεία ήταν απαγορευμένη. Η σφαίρα επιρροής του Κωνσταντίνου ήταν η Γαλατία και η Βρετανία, εντέλει όμως έγινε μονοκράτορας, συμμάχησε με τους χριστιανούς και ασπάστηκε μάλιστα τη θρησκεία τους. Το 312 είχε ήδη επικρατήσει επί ενός αντιπάλου του, του Μαξέντιου, στη μάχη της Μουλβίας Γέφυρας, νίκη που τον κατέστησε κύριο της Ρώμης και ολόκληρης της Δύσης· ο ίδιος απέδωσε τη νίκη του σε ένα όραμα, που τον προέτρεπε να πολεμήσει ο στρατός του υπό το έμβλημα του σταυρού. Το 324 είχε πια κατισχύσει επί όλων των αντιπάλων του και είχε γίνει μονοκράτορας σε Ανατολή και Δύση – διατήρησε το αξίωμα αυτό μέχρι το θάνατό του το 337. Ήταν προληπτικός αλλά και σκληρός άνθρωπος –στη Γαλατία είχε προκαλέσει σοκ στην κοινή γνώμη, ρίχνοντας τους βάρβαρους βασιλείς στα θηρία μαζί με χιλιάδες ακολούθους τους, ενώ το 326 διέταξε τη θανάτωση της συζύγου και του γιου του– χωρίς κανένα φιλοσοφικό στοιχείο στο χαρακτήρα του. Παρ' όλα αυτά, η βασιλεία του θεωρείται καθοριστική για την ιστορία της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Διότι ήταν εκείνος που ίδρυσε την Κωνσταντινούπολη, τη Νέα Ρώμη της Ανατολής· και ήταν επίσης εκείνος που θα γινόταν ο πρώτος χριστιανός αυτοκράτορας, αλλά και αυτός που πρώτος θα έθετε το θεμελιώδες πρόβλημα που θα απασχολούσε το σύνολο της μεσαιωνικής ιστορίας και αφορούσε τη σχέση ανάμεσα στην Εκκλησία και στο Κράτος.

Η ίδρυση της Κωνσταντινούπολης υπήρξε ένα ορόσημο για την εξέλιξη της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Καθώς η Ρώμη δεν ήταν πια βολική πρωτεύουσα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, χρειαζόταν μια Νέα Ρώμη,

σε πιο στρατηγική θέση, για την επείγουσα υπεράσπιση της Αυτοκρατορίας από τους Βαρβάρους. Τα βόρεια σύνορα κατά μήκος του Ρήνου και του Δούναβη και τα ανατολικά σύνορα με την Περσία τελούσαν υπό τον διαρκή κίνδυνο επιθέσεων, οπότε ήταν απαραίτητο να έχει ο αυτοκράτορας ένα στρατηγείο από το οποίο θα μπορούσε να στείλει αποτελεσματικά και γρήγορα βοήθεια σε κάθε απειλούμενη περιοχή. Η Ρώμη δεν εξυπηρετούσε καθόλου αυτόν το σκοπό· η κεντρική θέση της σήμαινε απλώς ότι βρισκόταν εξίσου μακριά από όλες τις παραμεθόριες επαρχίες. Ήταν όμως αδύνατον να βρεθεί οποιοδήποτε στρατηγικό κέντρο κατάλληλο για τη διεύθυνση εκστρατειών και στον Ρήνο και στον Ευφράτη. Προς το τέλος του 3ου αιώνα μ.Χ. είχε αναδειχτεί λοιπόν η ανάγκη ύπαρξης δύο αυτοκρατόρων και δύο αυτοκρατορικών στρατηγικών κέντρων, ενός στην Ανατολή και ενός στη Δύση, για να είναι εφικτή η αποτελεσματική υπεράσπιση του συνόλου της επικράτειας της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Στη Δύση, το στρατηγείο του αυτοκράτορα βρισκόταν συνήθως στη βόρεια Ιταλία, στο Μιλάνο ή στη Ραβέννα, χωρίς αυτό να προκαλεί κάποια ιδιαίτερη δυσκολία στο να παραμένει η Ρώμη ως πρόσθετη πρωτεύουσα. Στην Ανατολή τα πράγματα ήταν διαφορετικά. Χρειάζονταν μια Νέα Ρώμη και ο Κωνσταντίνος την ίδρυσε.

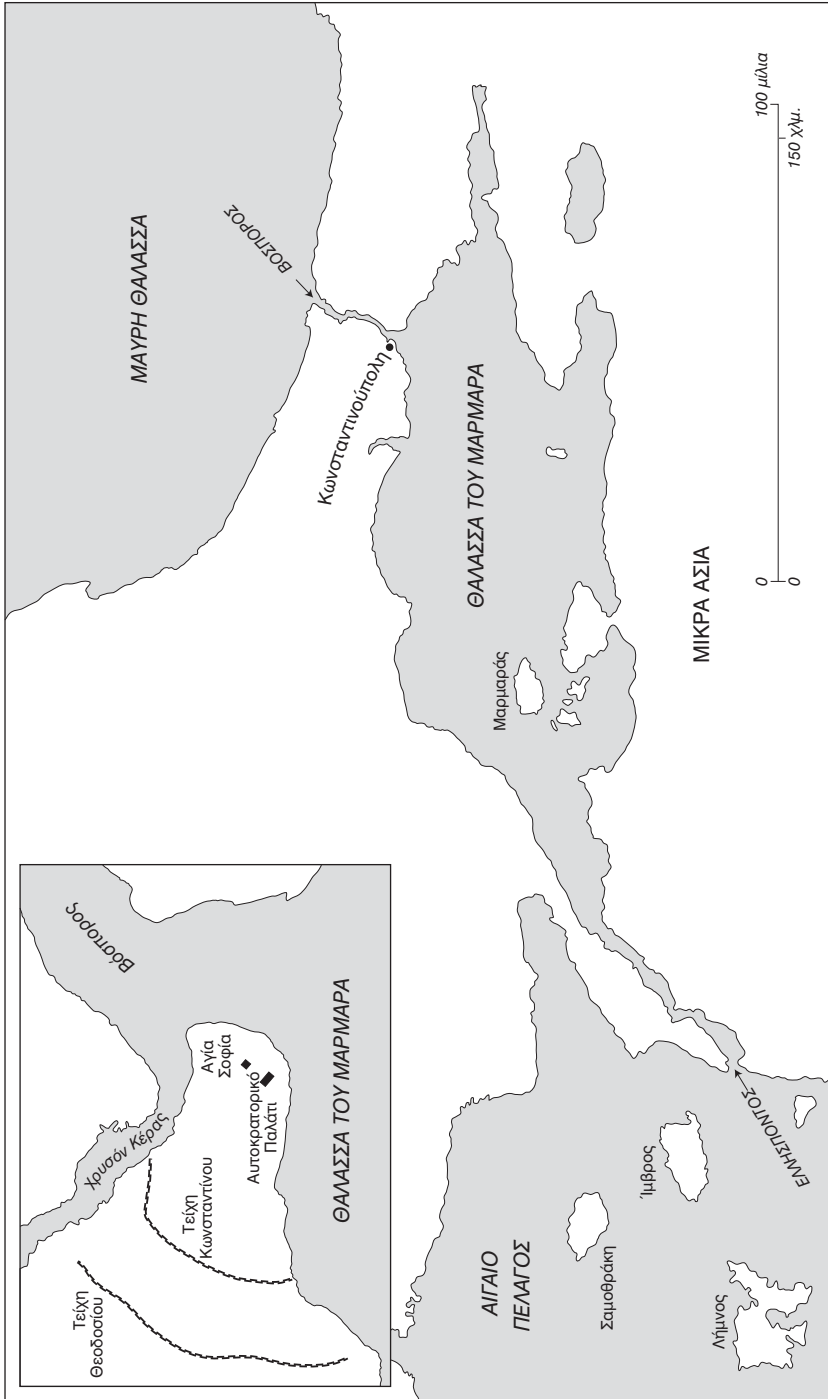
Ο τόπος που επέλεξε ο Κωνσταντίνος ήταν μια ελληνική πόλη που ονομαζόταν Βυζάντιο και η οποία, έπειτα από πολλές μεταπτώσεις, είχε σε μεγάλο βαθμό καταστραφεί από τον αυτοκράτορα Σεπτίμιο Σεβήρο. Το 325 είχε πια παρακμάσει σε απλό ψαροχώρι. Ο Κωνσταντίνος επέλεξε το συγκεκριμένο σημείο διότι επιθυμούσε να θεμελιώσει τη Νέα Ρώμη εκεί όπου έστεκε άλλοτε η Τροία. Εξαρχής σχεδίασε την πόλη σε τεράστια κλίμακα (325). Σύμφωνα με τη χριστιανική παράδοση, χάραξε ο ίδιος τα σύνορά της με το ακόντιο στο χέρι, ακολουθώντας ένα όραμα στον ουρανό. Σαράντα χιλιάδες γόθθοι *foederati*¹ εργάστηκαν για την ανέγερση των κτιρίων, ενώ η Ελλάδα επιδόθηκε σε εξονυχιστική αναζήτηση έργων τέχνης, όπως η Στήλη των Όφεων στους Δελφούς (είχε ήδη ηλικία οχτακοσίων ετών), που θα κοσμούσαν την πόλη και θα την έκαναν να φαίνεται, όπως η Ρώμη, το κέντρο του αρχαίου κόσμου. Μέσα σε μια πενταετία, η Νέα Ρώμη ήταν πια αρκετά αναπτυγμένη, για να μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως πρωτεύουσα. Είχε οικοδομηθεί ουσιαστικά ως αντίγραφο της αρχαιότερης ομολόγου της. Είχε και αυτή τον δικό της ιππόδρομο με δύο παρατάξεις, τους Πράσινους και τους Βένετους, είχε τους δικούς της επτά λόφους, τη δική της Αγορά και Σύγκλητο, τους δικούς της αξιωματούχους υπεύθυνους για τα οικονομικά και την πραιτοριανή

φρουρά της. Ως τεκμήριο ότι η Παλαιά και η Νέα Ρώμη παρέμεναν τμήμα της ίδιας Αυτοκρατορίας, στην καθεμία είχε την έδρα του ο ένας από τους δύο υπάτους που εκλέγονταν κάθε χρόνο.

Επιμείναμε στην ομοιότητα Παλαιάς και Νέας Ρώμης διότι δεν ήταν σε καμία περίπτωση πρόθεση του Κωνσταντίνου να γίνει η πόλη του πρωτεύουσα μιας νέας Αυτοκρατορίας. Ήταν μια νέα πρωτεύουσα της παλαιάς Αυτοκρατορίας. Οι ιστορικοί, για λόγους πρακτικούς, ονομάζουν το ανατολικό τμήμα της Αυτοκρατορίας, το οποίο δεν κατέρρευσε με τις βαρβαρικές εισβολές και επιβίωσε μέχρι το 1453, «Βυζάντιο». Η σύμβαση αυτή είναι χρήσιμη, δεν πρέπει όμως να αποκρύψει το γεγονός ότι οι ελληνόφωνοι πολίτες της πρωτεύουσας του Κωνσταντίνου αυτοαποκαλούνταν *Ρωμαίοι*. Αντίστοιχα, η Αυτοκρατορία τους ήταν «Ρωμαϊκή» και η Εκκλησία τους, την οποία σήμερα ονομάζουμε Ελληνική ή Ελληνορθόδοξη, ονομάζεται μέχρι και σήμερα «Ρωμαϊκή».

Υπήρχαν φυσικά και διαφορές ανάμεσα στην Παλαιά και στη Νέα Ρώμη. Η Νέα Ρώμη δεν διέθετε ισχυρές παγανιστικές παραδόσεις και εξαρχής ο στόχος ήταν να μη φιλοξενεί κανέναν παγανιστικό ναό αλλά να είναι αμιγώς χριστιανική. Ούτε διέθετε τις δημοκρατικές παραδόσεις της Παλαιάς Ρώμης· το αυτοκρατορικό ανάκτορο αποτελούσε κεντρικό γνώρισμα της Νέας Ρώμης και ήταν σχεδιασμένο για να προκαλεί δέος. Τον 1ο και τον 2ο αιώνα μ.Χ. οι αυτοκράτορες υπερηφανεύονταν ότι ήταν απλώς οι πρώτοι πολίτες της Ρώμης, όμως από τον 3ο αιώνα είχαν αρχίσει να καλλιεργούν μια πιο ανατολίτικη *μυστικιστική ατμόσφαιρα* αυτοκρατορίας. Φορούσαν δημοσίως διάδημα και ντύνονταν με όλο και πιο πλούσια, χρυσοποίκιλτα ενδύματα, φορτωμένα με κοσμήματα. Παραχωρούσαν μεγαλοπρεπείς ακροάσεις όλο επισημότητα, ενώ όσοι είχαν την τιμή να τύχουν ακρόασης παρουσιάζονταν στον αυτοκράτορα γονυπετείς. Στη Ρώμη, τον τόπο όπου ο Βρούτος είχε δολοφονήσει τον Ιούλιο Καίσαρα, μια τέτοια *adoratio* θα φάνταζε παράταιρη, οπότε αυτοκράτορες όπως ο Διοκλητιανός περνούσαν το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου τους μακριά από την πρωτεύουσα, σε τόπους όπως η Νικομήδεια. Με την ίδρυση της Νέας Ρώμης, τέτοιου είδους συνήθειες της αυλής μπορούσαν να επιστρέψουν στην πρωτεύουσα.

Η μεγαλύτερη διαφορά, ωστόσο, ήταν ότι η Νέα Ρώμη είχε ένα λόγο ύπαρξης, τον οποίο η Παλαιά Ρώμη είχε πια απολέσει. Η Νέα Ρώμη, το Βυζάντιο, ήταν ένα στρατηγικό οχυρό στο κέντρο της Ανατολικής Αυτοκρατορίας, στη δυτική ακτή του Βοσπόρου, στην Προποντίδα. Ήλεγχε το πέρασμα από την Ευρώπη στην Ασία και από τη Μαύρη Θάλασσα στη

ΧΑΡΤΗΣ 2 Κωνσταντινούπολη

Μεσόγειο και μπορούσε να αποτελέσει βάση για τα στρατεύματα που φύλασσαν τα σύνορα με την Περσία, αλλά και τον Δούναβη. Αποτελούσε επίσης ναυτική βάση, από την οποία μπορούσε να ελέγχεται ολόκληρη η ανατολική Μεσόγειος. Οικοδομήθηκε για να είναι ανθεκτική σε πολιορκίες, τις οποίες πράγματι θα γνώριζε. Με εξαίρεση τον μισό αιώνα που ακολούθησε την Άλωση από τους Βενετούς κατά την τέταρτη σταυροφορία του 1204, το Βυζάντιο έμεινε απόρθητο μέχρι το 1453, όταν ο τελευταίος ρωμαίος αυτοκράτορας έπεσε μαχόμενος στο ρήγμα που είχαν προκαλέσει οι Τούρκοι στα τείχη του. Μέχρι τότε, παρέμενε το ανατολικό ανάχωμα της χριστιανικής Ευρώπης και η αναγκαία προϋπόθεση της επιβίωσής της. Ο λόγος για τον οποίο οι μουσουλμάνοι δεν κατακυρίευσαν τα Βαλκάνια και δεν προήλασαν προς τη Βιέννη πριν από τον 15ο και τον 16ο αιώνα ήταν ότι επί οχτακόσια χρόνια το Βυζάντιο, η πόλη του Μεγάλου Κωνσταντίνου, έφραζε το δρόμο τους.

Πιο σημαντικό και από την ίδρυση της πόλης, ωστόσο, ήταν το γεγονός ότι ο Μέγας Κωνσταντίνος ήταν ο πρώτος αυτοκράτορας που ασπάστηκε το χριστιανισμό. Πρόκειται για καθοριστική στροφή της αυτοκρατορικής πολιτικής, η οποία ήταν βέβαιο ότι θα συναντούσε αντίσταση, ιδίως από τις άρχουσες τάξεις. Διότι ο χριστιανισμός δεν ήταν μόνο μια ανατολική θρησκεία, αλλά και μια νέα θρησκεία. Δεν ήταν η θρησκεία ενός συγκεκριμένου λαού, διότι, παρά το γεγονός ότι είχε γεννηθεί μεταξύ των Εβραίων, οι εβραϊκές αρχές τον είχαν αποκηρύξει. Οι αξιώσεις του χριστιανισμού ήταν ακραίες και δεν άφηναν κανένα περιθώριο ανοχής. Οι χριστιανοί πίστευαν ότι έχουν το μονοπώλιο της αλήθειας και ότι ήταν συνεπώς καθήκον τους να προσηλυτίζουν τους μη χριστιανούς. Οι περισσότεροι προσήλυτοι ήταν Έλληνες και η παρουσία τους ήταν ισχυρότερη στις πόλεις, ιδίως στις τάξεις των τεχνιτών και των δούλων – κάτι ιδιαίτερα επαχθές για τις οικογένειες συγκλητικών της Ρώμης. Ακόμα πιο ανησυχητικό ήταν το γεγονός ότι η θρησκεία αυτή εξαπλωνόταν ραγδαία και ανέβαινε ταχύτατα την κοινωνική ιεραρχία, με τους δούλους να μεταδίδουν τον ιό της μυστηριώδους αυτής θρησκείας στις αφέντισσές τους. Ειδικά αυτοί οι προσηλυτισμοί προκαλούσαν μεγάλη ενόχληση. Οι χριστιανοί δεν νοιάζονταν με τι λογής ανθρώπους συναναστρέφονταν, αρκεί να ήταν και αυτοί χριστιανοί, ενώ ήταν αδύνατον να μιλήσει κανείς λογικά μαζί τους. Και πώς μπορούσε άλλωστε, από τη στιγμή που επέμεναν ότι ένας άνθρωπος που είχε καταδικαστεί σε θάνατο από έναν ρωμαίο κυβερνήτη στην Παλαιστίνη ήταν θεός; Σε όλους όσοι δεν την κατανοούσαν, η νέα θρησκεία φάνταζε προληπτική, υπερσυναισθηματική και επαναστατική.

Ο Τάκιτος, για παράδειγμα, είχε κατηγορήσει τους χριστιανούς ότι τους διακρίνει «μίσος για το ανθρώπινο γένος» (*odium generis humani*), καθώς έδειχναν να απολαμβάνουν την απόρριψη καθιερωμένων πεποιθήσεων και συμβάσεων της πολιτισμένης κοινωνίας και να τοποθετούν τα συμφέροντα της θρησκείας τους πιο πάνω ακόμα και από αυτά του κράτους. Μπορεί οι περισσότεροι καλλιεργημένοι και μορφωμένοι άνθρωποι να είχαν τις αμφιβολίες τους σχετικά με το κατά πόσο οι θεοί του παγανισμού ήταν αληθινοί, συμμορφώνονταν όμως με τις καθιερωμένες θρησκευτικές πρακτικές, διότι η στάση αυτή ήταν προς το συμφέρον της κοινωνίας. Οι χριστιανοί όμως ποτέ δεν θα ενδιαφέρονταν για το *raison d'état*. Υπήρχαν όντως χριστιανοί που υπηρετούσαν την Αυτοκρατορία, είτε στο στρατό είτε στις δικαστικές αρχές, όμως ανά πάσα στιγμή ελλόχευε ο κίνδυνος να γίνουν αντιρρησίες συνείδησης. Αρνούνταν να θυμιατίσουν το βωμό του αυτοκράτορα· μάλιστα, ένας χριστιανός στρατιώτης είχε φτάσει στο σημείο να αρνηθεί να φορέσει δάφνινο στεφάνι με την ευκαιρία ενός *donativum*,² παρότι η άρνηση αυτή επέφερε τη θανατική ποινή.

Αυτό που εξόργιζε ακόμα περισσότερο τις παγανιστικές αρχές ήταν ότι οι χριστιανοί τα έπαιρναν όλα τόσο, μα τόσο σοβαρά. Θεωρούσαν ότι επειδή κάποιος θυμιατίζει το βωμό ενός αυτοκράτορα σημαίνει ότι πιστεύει κιόλας στη θεϊκή υπόσταση του αυτοκράτορα, ενώ στην πραγματικότητα απλώς τηρούσε τις κοινωνικές συμβάσεις. Οι μορφωμένοι παγανιστές ήταν πρόθυμοι να συγκαλύπτουν το σκεπτικισμό τους, για να μη διαταράσσουν τις πεποιθήσεις των μαζών, όμως οι χριστιανοί θεωρούσαν αμάρτημα να αφήνουν τα πλήθη να αυταπατώνται μακαρίως. Κήρυτταν το μήνυμά τους «σε υφαντές, γναφιάδες και υποδηματοποιούς».

Δεν απευθύνομαι σε εκείνους που έχουν σπουδάσει στις βιβλιοθήκες [έγραφε ο Τερτυλλιανός]: απευθύνομαι σε εσάς τους υπολοίπους, στις απλές, αδαείς ψυχές, που τα μόνα που γνωρίζουν είναι όσα μπορεί να αρπάξει κανείς από τους δρόμους και τα καπηλειά.

Οι χριστιανοί αγαπούσαν τόσο τους συνανθρώπους τους, που ήθελαν να «σώσουν» τις μάζες. Αυτό ήταν που εξόργιζε τόσο τον Τάκιτο: η ασφάλεια του κράτους προϋπέθετε να μην ξεσηκώνονται οι μάζες. Οι χριστιανοί όμως ήταν περισσότερο αφοσιωμένοι στη θρησκεία τους παρά στο κράτος.

Τούτων δοθέντων, δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι ορισμένοι αυτοκράτορες εξαπέλυσαν διωγμούς κατά των χριστιανών. Υπήρχαν

μακρές περίοδοι κατά τις οποίες η Εκκλησία είχε την ησυχία της και άλλες συντομότερες, για παράδειγμα επί Αλέξανδρου Σεβήρου (222-235), όπου οι χριστιανοί κατείχαν ακόμα και κορυφαίες θέσεις στην αυλή· κάθε φορά όμως που η ασφάλεια της Αυτοκρατορίας απειλούνταν, η υπό όρους στήριξη που προσέφεραν οι χριστιανοί στις επιδιώξεις του «ανθρώπινου γένους» συνοδευόταν από διωγμούς και γενική κατακραυγή. Οι διωγμοί όμως το μόνο που κατάφεραν ήταν να υποδαυλίζουν το φανατισμό. Η *Αποκάλυψις* του Ιωάννη, που παρουσιάζει τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ως «το θηρίο», είναι ένα μόνο παράδειγμα του αποκαλυπτικού ζήλου που προκαλούσαν οι διωγμοί. Το *magisterium*³ της Εκκλησίας καταδίκασε τον εθελούσιο και επιδιωκόμενο μαρτυρικό θάνατο, με πεινιχρά όμως αποτελέσματα. Ο Ευσέβιος, στην *Εκκλησιαστική Ιστορία*, καταγράφει την περίπτωση τριών χριστιανών, που ζούσαν στην επαρχία, και

κάκιζαν τους εαυτούς τους για την αμέλεια και τη ραθυμία τους, διότι ολιγωρούσαν και δεν έσπευδαν να εξασφαλίσουν το στέφανο του μαρτυρίου, παρότι οι καιροί τον προσέφεραν σε όλους όσοι τον ποθούσαν με ουράνια επιθυμία. Αφού το συζήτησαν μεταξύ τους, όμως, κίνησαν για την Καισαρεία, και εκεί εμφανίστηκαν ενώπιον του δικαστή και έτυχαν του προοδηλωμένου τέλους τους [του μαρτυρικού θανάτου].⁴

Πρόσθετες αποδείξεις για το ζήλο με τον οποίο ορισμένοι χριστιανοί υποδέχτηκαν αυτή την τελευταία περίοδο διωγμών (302-305) συναντάμε στην περίπτωση του Ανδρόνικου. Ο δικαστής διέταξε να βάλουν με τη βία στο στόμα του τα ειδωλόθυτα, για να μη χρειαστεί να υποστεί την ποινή του μαρτυρικού θανάτου.

«Είθε να βρεις την τιμωρία σου, αιμοσταγή τύραννε, εσύ και όσοι σου έδωσαν την εξουσία να με μολύνεις με τις ανόσιες θυσίες σου!» ούρλιαξε ο Ανδρόνικος. «Μια μέρα θα μάθεις τι κακό διέπραξες σε βάρος των δούλων του Θεού». «Καταραμένο κάθαρμα», απάντησε ο δικαστής. «Τολμάς να καταριέσαι τους αυτοκράτορες που χάρισαν στον κόσμο τόσο μακρά και ισχυρή ειρήνη;» «Έχω καταραστεί και θα καταριέμαι», ήταν η απάντηση, «αυτές τις μάστιγες, αυτούς τους αιμοσταγείς που έφεραν τα πάνω κάτω στον κόσμο».⁵

Παρ' όλα αυτά, ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος ασπάστηκε το χριστιανισμό. Οι ιστορικοί που έχουν εστιάσει στο φανατισμό του χριστιανισμού

και θεωρούν ότι ο Ανδρόνικος εκπροσωπούσε τον τυπικό χριστιανό έχουν, όχι παράλογα, αμφισβητήσει την ειλικρίνεια του Κωνσταντίνου να συνταχθεί με τους σκοπούς τους. Όμως, όλα τα στοιχεία δείχνουν ότι ο Κωνσταντίνος ήταν ειλικρινής ως προς τη θρησκεία του, και ο λόγος για τον οποίο δεν τον τρώμαζε ο χριστιανισμός ήταν ότι η σφαίρα επιρροής του ήταν στη Δύση, όπου οι διωγμοί ήταν πολύ λιγότεροι και όπου κατά συνέπεια ο χριστιανισμός είχε λιγότερα στοιχεία μαρτυρικού φανατισμού.

Ο Κωνσταντίνος ήταν πεπεισμένος ότι ο Θεός τού είχε χαρίσει την Αυτοκρατορία —ο Norman Baynes το απέδειξε με βάση τις επιστολές του— και προς το τέλος της ζωής του έφτασε στο σημείο να είναι πεπεισμένος ότι ο μοναδικός λόγος για τον οποίο είχε νικήσει στη μάχη της Μουλβίας Γέφυρας, κατορθώνοντας έτσι να ανατρέψει τον έναν από τους τέσσερις αυτοκρατορικούς αντιπάλους του, ήταν η θεική παρέμβαση. Νόμιζε ότι ο Χριστός τού είχε ζητήσει να φτιάξει ένα λάβαρο όπως το Χριστόγραμμα που είχε δει στον ουρανό· και ήταν πεπεισμένος ότι αυτό το λάβαρο (*labarum*) του είχε χαρίσει τη νίκη. Παρότι η ιστορική ακρίβεια του περιστατικού αμφισβητείται, έχει μια συμβολική σημασία· διότι, τον επόμενο χρόνο, όταν έπεισε έναν από τους εναπομείναντες συνδιοικητές του να δείξουν ανοχή στο χριστιανισμό, ο λόγος που επικαλέστηκε ήταν ότι «έτσι η υπέρτατη θεότητα, στη λατρεία της οποίας αφιερώνουμε ελεύθερα τους εαυτούς μας, θα συνεχίσει να προσφέρει την εύνοια και την ευεργεσία της προς εμάς».

Φυσικά, θα ήταν αδύνατον να κερδίσει τη λαϊκή υποστήριξη, αν εκδήλωνε ανοιχτά τη χριστιανική πίστη του. Οι χριστιανοί ήταν μια μικρή μειοψηφία, ενώ στην αριστοκρατία της συγκλήτου, στα δημόσια αξιώματα και στο στρατό κυριαρχούσαν οι παγανιστές. Ο Κωνσταντίνος κρατούσε λοιπόν την πίστη του σαν ένα είδος κοινού μυστικού. Αποκάλυπτε ιδιωτικά την πίστη του σε αξιωματούχους που ήταν επίσης χριστιανοί, δημόσια όμως τα λόγια και τα έργα του επέτρεπαν διαφορετικές ερμηνείες. Δεν αναφερόταν στον Χριστό, αλλά στην «ανώτατη θεότητα». Βαφτίστηκε επίσημα μόνο όταν βρέθηκε στην επιθανάτια κλίνη του. Διατήρησε τον αυτοκρατορικό τίτλο του *pontifex maximus*,⁶ αν και ποτέ δεν άσκησε τα ιερατικά καθήκοντα αυτού του παγανιστικού αξιώματος, που διατηρήθηκε μόνο στη Ρώμη και όχι στην Κωνσταντινούπολη. Ένα από τα πλεονεκτήματα της νέας πρωτεύουσας ήταν ότι επέτρεπε στον Κωνσταντίνο να έρθει σε ρήξη με τις θρησκευτικές παραδόσεις της παγανιστικής Ρώμης. Ακόμα και σε αυτό όμως ήταν προσεκτικός και δεν εκδήλωνε με υπερβολή τη χριστιανική του πίστη, για να μην υπονομεύσει τη θέση του. Χαρα-

κτηριστική της δημόσιας στάσης του ήταν η στήλη που ανάρτησε προς τιμήν του στη νέα πρωτεύουσα. Στη στήλη έστεκε ένα αρχαιοελληνικό άγαλμα του Απόλλωνα Ήλιου, όμως το κεφάλι είχε αντικατασταθεί από αυτό του Κωνσταντίνου εστεμμένου με ένα ακτινωτό στέμμα. Στο δεξί του χέρι κρατούσε ένα δόρυ και στο αριστερό μια σφαίρα με σταυρό στην κορυφή. Η επιγραφή της στήλης έγραφε: «Στον Κωνσταντίνο, που λάμπει σαν τον ήλιο». Οι χριστιανοί απέδιδαν το κλέος του στο σταυρό. Οι παγανιστές μπορούσαν να πιστεύουν, εάν το ήθελαν, ότι ο αυτοκράτορας τους συνέδεε τον εαυτό του με τον Απόλλωνα. Παρόμοια αμφισημία συναντάμε και στα νομίσματα που κόπηκαν με αφορμή την κηδεία του. Απεικονίζουν ένα τέθριππο στον ουρανό, από όπου προβάλλει ένα χέρι που χαιρετά. Ο καθένας μπορούσε να νομίζει ότι το χέρι εκπροσωπεί είτε τον προφήτη Ηλία είτε τη θεοποίηση του αυτοκράτορα.

Σε ένα σημείο, ωστόσο, ο Κωνσταντίνος δεν άφηνε κανένα περιθώριο παρερμηνείας: Είτε ως δούλος του Χριστού είτε ως *pontifex maximus*, πίστευε ότι έχει δικαίωμα και ευθύνη να μεριμνά για την εύτακτη και ειρηνική ζωή της Χριστιανικής Εκκλησίας. Στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία οι θρησκευτικές υποθέσεις αποτελούσαν ανέκαθεν αυτοκρατορικό προνόμιο, και ο Κωνσταντίνος πίστευε ότι ο Θεός, εφόσον του είχε εμπιστευτεί τη διακυβέρνηση όλων των κοσμικών υποθέσεων, θα τον τιμωρούσε εάν δεν εφάρμοζε τους θείους νόμους και δεν βοηθούσε για τη διασφάλιση της ενότητας της Εκκλησίας.

Το δύσκολο ήταν να το καταφέρει, διότι η Εκκλησία μαστιζόταν από κάθε λογής έριδες. Μία από αυτές, το πρόβλημα του Δονατισμού, την πληροφορήθηκε προτού περάσουν έξι μήνες από τη νίκη του στη Μουλβία Γέφυρα (312). Το πρόβλημα προέκυψε έπειτα από την εκλογή δύο επισκόπων στην Καρχηδόνα, η οποία αναγνωριζόταν ως εκκλησιαστική πρωτεύουσα των αυτοκρατορικών «επισκοπών» της Αφρικής. Οι δύο υποψήφιοι εκπροσωπούσαν διαφορετικά στοιχεία του πληθυσμού. Ο ένας, ο Καικιλιανός, εκπροσωπούσε τον πληθυσμό των καρχηδονιακών ακτών που είχε αφομοιωθεί από τη Ρώμη. Ο άλλος, ο Μαγιωρίνος, τον οποίο σύντομα θα διαδεχόταν ο Δονάτος, ο οποίος έδωσε το όνομά του στην παράταξη, εκπροσωπούσε ουσιαστικά τους Νουμίδες της ενδοχώρας, οι οποίοι παραδοσιακά εχθρεύονταν τη Ρώμη. Μια πρόσθετη επιπλοκή ήταν ότι ο Καικιλιανός, όπως και άρμοζε σε έναν εκπρόσωπο της εκρωμαϊσμένης κοινότητας, καταδίκαιζε το πάθος, που ήταν ιδιαίτερα έντονο στην Αφρική, του εθελούσιου μαρτυρικού θανάτου. Οι Δονατιστές είχαν την αντίθετη άποψη και έκαναν τα πάντα για να ταυτίσουν τον Και-

κιλιανό με τους *lapsi*, δηλαδή εκείνους που υπό την απειλή των διωγμών είχαν εγκαταλείψει το χριστιανισμό. Ισχυρίζονταν ότι ο Καικιλιανός είχε χειροτονηθεί από έναν *traditor*, δηλαδή από έναν επίσκοπο που είχε παραδώσει τα βιβλία του Ευαγγελίου στις αυτοκρατορικές αρχές για να σώσει το τομάρι του. Υποστήριζαν ότι ένας τέτοιος προδότης του Χριστού είχε χάσει κάθε δικαίωμα να είναι επίσκοπος, και κάθε χειροτονία του ήταν νομικά άκυρη.

Ο Καικιλιανός αμφισβητούσε την αλήθεια των ισχυρισμών αυτών, το σημαντικό όμως ήταν ότι δεν υπήρχε καμία αναγνωρισμένη αρχή στην οποία να μπορεί να προσφύγει. Κανονικά, μια τέτοια υπόθεση θα έπρεπε να κριθεί από σύνοδο των επισκόπων της Αφρικής, ωστόσο τη σύνοδο μπορούσε να τη συγκαλέσει μόνο ο μητροπολίτης και το όλο θέμα αφορούσε το ποιος είναι ο νόμιμος μητροπολίτης, ο Καικιλιανός ή ο Δονάτος. Η Εκκλησία της Ρώμης είχε κάποιο πρωτείο στον ρωμαϊκό κόσμο, όμως οι εξουσίες της δεν είχαν καθοριστεί και οι Δονατιστές, υποπευδόμενοι ότι θα τασσόταν εναντίον τους, δεν επιθυμούσαν να αναγνωρίσουν τη δικαιοδοσία της. Έτσι, προσέφυγαν στον αυτοκράτορα, σε τρεις διαφορετικές περιστάσεις. Την πρώτη φορά τού ζήτησαν να διορίσει γαλάτες επισκόπους για την ακρόαση της διαμάχης, υποστηρίζοντας ότι η Γαλατία, ως η μόνη επαρχία που είχε αποφύγει τους διωγμούς του Διοκλητιανού, ήταν ο μοναδικός τόπος όπου θα μπορούσαν να βρεθούν αντικειμενικοί δικαστές για μια υπόθεση που αφορούσε *traditores*. Ο Κωνσταντίνος συμφώνησε με το αίτημά τους και όρισε τους Επισκόπους της Ωτέν, της Κολονίας και της Αρλ, οι οποίοι, μαζί με τον Επίσκοπο της Ρώμης και έναν ακόμα επίσκοπο, θα διευθετούσαν το ζήτημα. Ο Επίσκοπος Ρώμης, ως τεκμήριο της αμεροληψίας του, κάλεσε δεκαπέντε ακόμα ιταλούς επισκόπους στην ακρόαση της υπόθεσης. Με αυτή τη σύνθεση, το συμβούλιο αποφάσισε υπέρ του Καικιλιανού. Το ζήτημα θα έπρεπε να θεωρηθεί πλέον λήξαν, όμως οι Δονατιστές αρνήθηκαν να δεχτούν την απόφαση και συνέχισαν να προσφεύγουν στον αυτοκράτορα. Εκείνος συνέχισε να καταβάλλει προσπάθειες για να βρει μια αρχή την οποία θα αποδέχονταν οι Δονατιστές. Συγκάλεσε γενική σύνοδο των Επισκόπων της Δυτικής Αυτοκρατορίας στην Αρλ (314) και, όταν οι Δονατιστές δεν αναγνώρισαν και πάλι την εις βάρος τους απόφαση, αποφάσισε να εκδικάσει ο ίδιος την υπόθεση (316). Τότε μόνο οι Δονατιστές αμφισβήτησαν το δικαίωμα του αυτοκράτορα να αναμειγνύεται στα εκκλησιαστικά ζητήματα. Η απάντηση του Κωνσταντίνου ήταν να εξορίσει τους δονατιστές ηγέτες και να κατασχέσει την περιουσία των εκκλησιών τους.